

Кластер народних промислів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону

НАДІЯ МІКУЛА, ОЛЕСЯ ДАЦКО *

АНОТАЦІЯ. Окреслено перспективи використання культурних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності регіонів. Охарактеризовано сучасний стан, проаналізовано державну та регіональну політику стимулювання, проблеми розвитку народних художніх промислів в Україні. Деталізовано діючі та перспективні вітчизняні та міжнародні проекти формування кластерів на базі осередків народних ремесел. Визначено важливість і пріоритетні напрями актуалізації потенціалу художніх промислів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Народні художні промисли, міжнародна конкурентоспроможність, розвиток, регіональна політика, кластер, культурні індустрії, регіон.

Структурні зміни світової економіки, загострення кризових явищ, а також посилення глокалізації стимулює до пошуку нових джерел забезпечення конкурентоспроможності регіонів. В Україні вичерпування потенціалу традиційних галузей (агропромислового комплексу, важкої та видобувної промисловості) у багатьох регіонах спричинило поглиблення тенденцій до депресивності. Незважаючи на те що багато інституцій, які визначають державну політику, декларують наміри про формування базису розвитку периферійних територій, фактично реалізація регіональної політики на сучасному етапі не стимулює забезпечення високого рівня їхньої конкурентоспроможності, особливо на рівні малих міст і сіл.

Однією з основних причин загострення регіональних проблем є дальша пріоритетна орієнтація використовуваних підходів та механізмів забезпечення конкурентоспроможності регіонів переважно на нарощування промислового виробництва,

* *Надія Анатоліївна Мікула* – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем ринкової інфраструктури та транскордонного співробітництва Інституту регіональних досліджень НАН України. Сфера наукових інтересів: розробка теоретико-методологічних основ дослідження транскордонних ринків, обґрунтування організаційно-економічних механізмів підвищення конкурентоспроможності регіону, дослідження проблем розвитку ринкової інфраструктури, теоретико-методологічні основи розвитку транскордонних кластерів, розвиток нових форм транскордонного співробітництва. Автор понад 300 публікацій.

Олеся Ігорівна Дацко – кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту мистецтва Львівської національної академії мистецтв. Сфера наукових інтересів: роль культурного і творчого потенціалу у стимулюванні суспільного розвитку, пріоритету розвитку творчих індустрій у контексті забезпечення конкурентоспроможності держави та її регіонів, формування і розвиток творчих кластерів.

збільшення валового регіонального продукту та підтримку традиційних галузей економіки. У розвинених країнах світу (США, Канаді, країнах ЄС) пріоритетом забезпечення регіонального розвитку перш за все є зростання добробуту населення та формування унікальних конкурентних переваг територій, які не можуть дублюватися виробниками інших країн. Як зазначає ідеолог теорії конкурентоспроможності М. Портер, «конвергенція економічних ідей та тиск глобального ринку зменшили кількість культурних змінних, які впливають на економічний шлях, обраний суспільством... Ті унікальні аспекти суспільства, що спричиняють появу незвичних потреб, вмінь, цінностей і режимів роботи, стануть характерними аспектами економічної культури. Ці продуктивні аспекти культури стануть визначальними джерелами конкурентної переваги, яку буде складно імітувати. В результаті, мірою того, як нація все більше вироблятиме ті товари і послуги, в яких має унікальну перевагу завдяки культурі, з'являться нові зразки міжнародної спеціалізації»¹. Тому дедалі більше зростає роль культури як у контексті забезпечення суспільного розвитку, так і формування конкурентних переваг територій.

Багато провідних учених-економістів, серед яких М. Кастельс², Р. Інглегард³, Л. Гаррісон⁴, С. Ганінгтон⁵ та інші зазначають, що сучасний етап забезпечення прогресу характеризується зміною орієнтирів розвитку суспільства. Це стосується не тільки державних та регіональних стратегій розвитку, але й зміни парадигми суспільного устрою. У ХХІ ст. джерелом цивілізаційного поступу є знання і талант, а культура – це база економіки. Тому культуру розглядають як одну з найвагоміших компонент суспільного розвитку, у зв'язку з чим постає питання формування ефективної культурної політики та врахування її ролі у забезпеченні конкурентоспроможності окремих регіонів та держав.

Погоджуються з цим і українські дослідники. Як стверджує Ю. Полунеев, наявні в Україні резерви факторної конкурентоспроможності (дешева робоча сила й традиційний експорт товарів з низькою доданою вартістю) вичерпали або вичерпають себе у середньо-

¹ Портер Майкл. Настанови, цінності, вірування і мікроекономіка добробуту // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – № 53. – С. 34–47.

² Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: И: ГУ ВШЭ, 2001. – 608 с.

³ Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies / Ronald Inglehart. // Princeton University Press, 1997. – 440 p.

⁴ Harrison L. Culture Matters: How Values Shape Human Progress / Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington // Publisher: Basic Books, 2001. – 384 p.

⁵ Гантінгтон С. П. Культуру слід враховувати / Семюел П. Гантінгтон // Незалежний культурологічний часопис «І»; гол. ред. Т. Возняк. – 2008. – № 53. – С. 8–13.

строковій перспективі. Тому одним із ключових чинників конкурентоспроможності сьогодні повинні стати культура та інтелектуальний потенціал¹. В. Чужиков пише про доцільність формування креативних регіонів, ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності яких є активізація творчого потенціалу². Саме сфера культури сьогодні є тією площиною, в якій значною мірою формується конкурентоспроможність і яка формує орієнтири для розвитку інтелектуального потенціалу. З огляду на те, що регіони сьогодні стають суб'єктами конкурентної боротьби на міжнародному рівні, актуальною є активізація того ресурсного потенціалу, який комплексно стимулюватиме розвиток територій, сприятиме підвищенню добробуту населення та забезпечуватиме ті конкурентні переваги, які складно імітувати. Таким видом ресурсів на сучасному етапі є культурні. Однак необхідність системної активізації їх потенціалу сьогодні не визначена як один із пріоритетних чинників розвитку регіонів України ні на державному, ні на регіональному рівнях. На сучасному етапі більшість урядових та регіональних програм зосереджують свою увагу на використанні потенціалу історико-культурних пам'яток для стимулювання розвитку туризму. Однак інші види культурних ресурсів залишаються практично незадіяними.

Оцінюючи групи культурних ресурсів, які можуть бути задіяні для стимулювання комплексного розвитку регіону, визначимо такі (рис. 1).

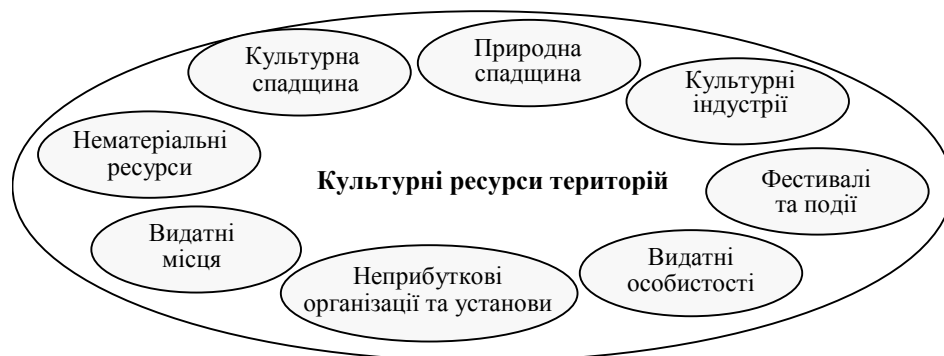

Рис.1. Культурні ресурси територій, які можуть використовуватися для стимулювання регіонального розвитку

¹ Полунєєв Ю. Конкурентоспроможність: національна ідея, соціальна згуртованість, економічний прорив / Юрій Полунєєв // Всеукраїнська експертна мережа / Всеукраїнська громадська наукова організація «Експерти України» / База знань / Аналітика / Політика та суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://experts.in.ua>.

² Чужиков В. І. Креативний регіон у креативній моделі регіонального розвитку / В.І. Чужиков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chtei-knteu.cv.ua/zmi.php>.

Культурна спадщина охоплює історико-культурні надбання міст і територій, до яких відносять нерухому культурну спадщину (споруди, пам'ятники, комплекси, архітектурне середовище тощо) та рухому культурну спадщину (картини, предмети вжитку, ритуальні предмети та ін.). Природна спадщина – це об'єкти природи, які становлять визначену культурну чи естетичну цінність (ландшафтні парки, водоспади, північне сяйво тощо) або (та) можуть використовуватися для створення чи просування інших культурних ресурсів. До групи фестивалів і подій варто відносити разові або систематично повторювані масові тематичні дійства, які не формують окремої індустрії і метою яких є реалізація певних проектів із залученням масового відвідування чи участі у культурних проектах. Неприбуткові організації та установи репрезентовані низкою інституцій (музеї, галереї, арт-центри, бібліотеки, філармонії тощо) та громадських організацій (мистецькі спілки, спільноти розвитку творчих територій та ін.), які часто, будучи неприбутковими, виступають чинниками стимулювання соціально-економічної активності. Нематеріальні ресурси у сфері культури – це сучасні інформаційні технології, ноу-хау, причетність окремих особистостей, територій, об'єктів рухомої чи нерухомої культурної спадщини до відомих подій, особистостей, суспільних рухів тощо, а також традиції, фольклор, релігійні вірування та ін. До видатних місць доцільно віднести території, які пов'язані з історичними, культурними, науковими та іншими подіями, а також культові споруди, центри творчості, освітні заклади та ін. Культурні індустрії (галузі, що виробляють і поширюють культурні товари та послуги, які уособлюють або є носіями різних форм культурного самовираження незалежно від їх комерційної цінності¹) і сьогодні володіють значним економічним потенціалом. До культурних індустрій відносять діяльність у сфері індивідуальної творчості та народних ремесел, музики, кіно, книгодрукування та друкованих медіа, візуального мистецтва (живопис, антикваріат, скульптура, фотографія тощо), бібліотеки, музеї, виконавські мистецтва, організацію подій (івентинг). Темпи зростання цього сегмента економіки є одними з найдинамічніших у світі (5–6 % на рік), а тому ця галузь потребує розроблення нових підходів щодо використання її потенціалу.

Для ефективного використання потенціалу культурних ресурсів необхідна комплексна їх оцінка та визначення пріоритетних напрямів використання, методика якої запропонована нами в попередніх публікаціях².

¹ Declaration on Cultural Diversity. Adopted by the 31st Session of the General Conference of UNESCO, PARIS, 02.11.2001. – 44 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org>.

² Мікула Н.А. Культурні ресурси як джерело унікальних конкурентних переваг регіону / Н.А. Мікула, О.І. Дацко // 36. наук. праць ПВНЗ «Буковинський університет». Серія «Економічні науки». – 2010. – № 6. – С. 111–119.

Перспективною формою комплексного задіяння культурних ресурсів малих міст та депресивних сільських територій є розвиток культурних індустрій, для чого вкрай потрібні є як збалансована культурна та соціально-економічна політика розвитку, так і завоювання відповідних позицій на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Аналізуючи структуру світового ринку продукції творчих індустрій, можемо констатувати, що він сьогодні є одним з найдинамічніших сегментів економіки як розвинених країн, транзитивних економік, так і країн, що розвиваються. Згідно зі звітом Організації Об'єднаних Націй 2008 р. обсяг світового ринку творчих індустрій за 10 років зріс удвічі. Для багатьох країн експорт продукції і послуг творчих індустрій сьогодні є однією з головних статей доходів держави. Згідно з наведеними даними частка розвинених країн у структурі світового експорту становила 58 % (USD 196,1 млрд), країн, що розвиваються, – 41 % (USD 138,2 млрд), транзитивних економік – 1 % (USD 3,2 млрд) ¹.

Однією з культурних індустрій, потенціал яких є значним, але в Україні майже не задіюється, є народні художні промисли. Постає питання: в який спосіб розвивати цю галузь, щоб забезпечити належний рівень конкурентоспроможності як пропонованої продукції, так і самих осередків, зважаючи на зростання конкуренції завдяки стратегії наслідування з боку виробників азійських країн (Китай, Індія, Пакистан, Туреччина, В'єтнам, Бангладеш, Індонезія), які вже на сучасному етапі пропонують значний відсоток традиційних виробів народних промислів на ринках більшості країн світу. Україна згідно з даними Організації Об'єднаних Націй у загальній структурі експорту продукція народних промислів і творів мистецтва охоплювала частку лише 0,14 % (рис. 2), що свідчить про неповне використання неабиякого потенціалу цієї галузі.

Аналізуючи сучасний стан розвитку художніх ремесел в Україні, можемо засвідчити наявність великої кількості осередків та унікальних промислів, де ще збережені традиції виробництва, серед яких гончарство (с. Опішне Полтавської обл., с. Гавареччина Львівської обл., м. Косів Івано-Франківської обл. тощо), ткацтво і килимарство (м. Дігтярі Чернігівської обл., м. Глиняни, Львівської обл., м. Богуслав Київської обл. тощо), художня обробка дерева (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Львівська та інші області), писанкарство, гутництво, ковальство тощо. Однак констатуємо, що незважаючи на зусилля державної та регіональної влади, окремих громадських діячів, більшість із названих промислів перебувають у стані занепаду.

¹ Creative Economy Report – 2008: The challenge of assessing the creative economy towards informed policy making. – United Nations, UNCTAD, UNDP, 2008. – 357 p.

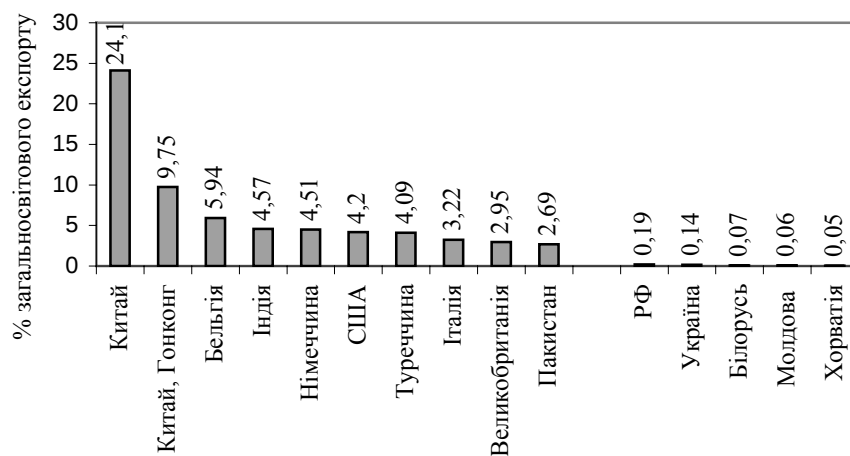

Рис. 2. Країни-лідери за обсягами експорту продукції народних промислів та творів мистецтва та транзитивні економіки [Складено авторами за даними звіту ООН 2008 р.¹⁰]

На сьогодні розроблено низку нормативно-правових актів та програм, завданням яких є стимулювання розвитку народних ремесел: Закон України «Про народні художні промисли»¹; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації Закону України «Про народні художні промисли»²; Постанова Верховної Ради України «Про збереження та розвиток народних художніх промислів України в ринкових умовах»³; Указ Президента України «Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні»⁴, Концепція Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 рр.»⁵ тощо. Ці нормативно-правові акти регулюють правові, організаційні та економічні відносини в галузі,

¹ Про народні художні промисли / Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41. – С.199. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Деякі питання реалізації Закону України «Про народні художні промисли» / Постанова Кабінету Міністрів України № 283 від 13 березня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawua.info/index.htm>

³ Про збереження та розвиток народних художніх промислів України в ринкових умовах / Постанова Верховної Ради України № 3686-ХІІ від 15 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 1. – С. 4.

⁴ Про заходи щодо відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів в Україні / Указ Президента України № 481/2006 від 06 червня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=481%2F2006>

⁵ Про схвалення Концепції Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006-2010 рр. / Розпорядження Кабінету Міністрів України № 336-р від 15.06.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawua.info/index.htm>

визначають статус суб'єктів народних художніх промислів, засади їх діяльності і спрямовані на охорону, відродження, збереження та розвиток цієї індустрії як важливої складової духовної культури українського народу. На державному рівні для осередків ремесел у межах цих інституцій задекларовано розроблення програм охорони, відродження, збереження і розвитку народних ремесел, їх цільове фінансування та впровадження механізмів сприяння реалізації інвестиційних проектів, популяризації діяльності осередків, передбачене пільгове оподаткування і кредитування народних майстрів та підприємств народних промислів, створення сприятливих умов для налагодження міжнародної співпраці, експорту, розроблення системи сприяння навчанню і підготовці фахівців для осередків народних промислів у навчальних закладах усіх рівнів акредитації за кошти держбюджету тощо.

Виконання Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 рр.» передбачає таке фінансування (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела фінансування для реалізації Державної програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів на 2006–2010 рр., млн грн¹⁴

Джерела фінансування	2007	2008	2009	2010
Держбюджет	60,0	60,0	55,0	50,0
Обласні та міські бюджети	6,5	7,6	6,4	8,1
Інші джерела	10,0	10,0	10,0	10,0
Усього	76,5	77,6	71,4	68,1
У % до дохідної частини зведеного бюджету країни за відповідний рік	0,035	0,026	0,026	0,025

Однак реалізація декларованих пріоритетів поки не дає очікуваних результатів, і на практиці відродження та розвиток осередків народних ремесел здійснюється переважно завдяки зусиллям самих народних майстрів, митців, науковців, активних громадських діячів.

На регіональному рівні розроблено також низку інституціональних механізмів, які мали б стимулювати розвиток осередків народних художніх промислів. Серед них обласні програми збереження, відродження і розвитку народних художніх промислів (ухвалені майже в усіх областях України), імплементація яких, однак, не забезпечує виконання поставленої мети.

Дієвим кроком щодо стимулювання розвитку кластерів народних художніх промислів є ухвалення Кабінетом Міністрів України низки нормативних документів щодо використання кластерних моделей як ефективних механізмів розвитку підприємництва, підтримки ремесел та розвитку сільських територій, основними з яких є Розпорядження КМУ № 145-р «Про впровадження кластерної моделі для розвитку підприємницької діяльності на основі кластера народних художніх промислів «Сузір'я»¹ та «Про затвердження Плану заходів зі створення інноваційно-технологічного кластера з питань розвитку сільських територій «Сорочинський ярмарок» (Полтавська обл.) на 2010–2011 рр.»². Розроблені Державним комітетом підприємництва кластерні підходи на базі об'єднання та розвитку народних художніх промислів передбачають надання можливості малим і середнім підприємствам сільських територій за допомогою ефективного використання матеріальних, фінансових ресурсів, залучення нових технологій для виробництва одержати широкі ринки збуту своїх виробів. Але запропоновані моделі недостатньо враховують необхідність формування конкурентних переваг як продукції народних промислів загалом, так і окремих осередків. Значна частина ініціатив щодо розвитку осередків народної творчості не реалізується через неефективні механізми актуалізації культурних та творчих ресурсів територій, а також через брак ключових законодавчих актів, стратегічних програмних документів і заходів, які повинні стимулювати цей процес (Законів України «Про культуру», «Про меценатство», Державної концепції розвитку культури тощо).

Натомість можемо констатувати активізацію зовнішніх ініціатив щодо актуалізації потенціалу культурних індустрій України в межах міжнародного та транскордонного співробітництва. Так, 2008 рік був оголошений ООН роком культурного різноманіття, а 2009 – роком творчості та інновацій, що засвідчує вагомість значення культурного розвитку для забезпечення прогресу та налагодження різновекторного співробітництва. Визначивши вагому роль культурної компоненти у забезпеченні регіональної конкурентоспроможності, багато розвинених країн, об'єднань держав сформували відповідну інституціональну базу налагодження такої співпраці. В Європейській хартії прикордонних і транскордонних регіонів зазначено, що співпраця у

¹ Перелік нормативно-правових актів, ухвалених на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України з розгляду і затвердження заходів, спрямованих на підтримку та розвиток підприємництва / Розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р. «Про впровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів» від 27.01.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

² Про затвердження плану заходів на 2010–2011 роки зі створення інноваційно-технологічного кластера «Сорочинський ярмарок» для сприяння розвитку сільських територій / Розпорядження Кабінету Міністрів України № 165-р. від 27.01.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=165-2010-%F0>

сфері культури є життєво важливою та необхідною передумовою будь-яких заходів щодо зміцнення довіри¹. Культурне співробітництво є одним із пріоритетів міжнародної та транскордонної співпраці в межах багатьох програмних документів: Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами від 21.05.1980 і додаткових протоколів до неї; Пакта стабільності в Європі (Париж, 21.03.1995), затвердженого 52 державами-членами ОБСЄ; Концепції міжрегіонального і прикордонного співробітництва держав-учасниць СНД, затвердженої рішенням Ради голів Урядів СНД від 15.09.2004, а також у багатьох міжурядових угодах про добросусідство, зокрема з Молдовою, Польщею, Словаччиною, Румунією, Російською Федерацією та ін. Важливою компонентою ефективної діяльності єврорегіонів також визнано активізацію не лише економічного, політичного, екологічного, але і культурного співробітництва.

У межах програм добросусідства та транскордонного співробітництва, євроінтеграції зростає частка фінансування проектів у сфері культури. Так, Програми транскордонного та транснаціонального співробітництва «Польща–Білорусь–Україна 2007–2013», «Україна–Румунія–Молдова», «Україна–Угорщина–Словаччина–Румунія», «Чорне море», «Південно-Східна Європа» 2007–2013 рр. у межах окреслених пріоритетів важливу роль відводять налагодженню культурного співробітництва, зокрема через розвиток творчих індустрій, культурного туризму, сприяння розвитку культурних цінностей, поліпшення можливостей міжнародного та транскордонного співробітництва на міжособистісному, регіональному та міжнародному рівнях².

Серед проектів, які вже реалізуються в Україні за підтримки цих та інших програм, виділимо проект Ради Європи «Створення культурного капіталу»³, який передбачає формування інституційних засад більш ефективного використання культурних ресурсів територій, активне залучення територіальних громад до актуалізації культурної спадщини та створення нових культурних надбань, налагодження інтенсивної співпраці на рівні територіальних громад, зокрема в галузі культури. У межах програми транскордонного співробітництва «Україна–Румунія–Молдова»

¹ European charter for border and cross-border regions. New version / Gronau, 7th October 2004. – 13 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aebr.net>.

² Мікула Н. А. Культурний вектор транскордонного співробітництва в контексті євроінтеграційних процесів в Україні / Н.А. Мікула, О.І. Дацко // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Транскордонне співробітництво як важлива складова євроінтеграційних процесів в Україні», 6-7 травня 2010 р., Чернівці. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ. – С. 465–468.

³ Буценко О. Культурна інновація України / Олександр Буценко // Модель 21: Творці змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://model21.org.ua>.

були реалізовані проекти «Популяризація спільної культурної спадщини в транскордонному регіоні Чернівці–Сучава» (2008–2010 рр.; обсяг фінансування 290,2 тис. євро) та «Створення інтегрального туристичного продукту для розвитку культурного туризму на Буковині» (2008–2010 рр.; обсяг фінансування – 701,7 тис. євро).

Але системна активізація потенціалу народних художніх промислів ані в межах згаданих програм транскордонного та міжнародного співробітництва, ані на рівні держави сьогодні не здійснюється, що пов'язане насамперед з низькою активністю саме української сторони.

Невикористання потенціалу народних промислів для розвитку територій пов'язане із браком системних оцінок культурного потенціалу регіонів і, відповідно, програм їх задіяння для стимулювання регіонального розвитку, нерозумінням на різних рівнях влади необхідності збереження та розвитку культурних ресурсів та використання їх потенціалу для підвищення конкурентоспроможності регіонів як у межах держави, так і на мегарегіональному та міжнародному рівнях, невизнанням вагомої ролі традиційної культури і, зокрема, народних ремесел як політичного, економічного, соціального чинника у збереженні культурної ідентичності територій і формування унікальних конкурентних переваг.

Говорячи про перспективи розвитку народних ремесел в Україні, окреслимо основні чинники, які на сучасному етапі гальмують їхній розвиток:

- відсутність системної збалансованої культурної та економічної політики держави, яка визначала б пріоритети забезпечення конкурентоспроможності регіонів з використанням їхніх унікальних переваг як у межах держави, так і на мегарегіональному та міжнародному рівнях;

- державні та регіональні програми розвитку осередків ремесел передбачають переважно процес відновлення промислового виробництва, натомість нехтують необхідністю заохочення та підтримки народної творчості, системами винагород народним майстрам, доступом до аудиторії, ринків збуту, можливостями просування ідей, творів, збереженням та розвитком народних традицій, поширенням інформації тощо;

- падіння попиту на високохудожні вироби, засилля низькоякісних імпортних аналогів, значна кількість підробок;

- осередки народних художніх промислів продукують в основному сувенірну продукцію, яку часто копіюють виробники азійських країн, унаслідок чого зростає конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринках пропонованого продукту;

- незадовільні фінансово-економічне забезпечення та матеріально-технічна база, практична відсутність застосування інновацій

та інвестицій у галузь, недостатнє стимулювання спонсорської та меценатської діяльності;

— несформованість концепцій розвитку, маркетингових стратегій і механізмів їх реалізації, нестача кваліфікованих керівників, менеджерів, дизайнерів, неефективність управління підприємствами народних художніх промислів;

— тінізація діяльності народних майстрів, низький рівень їх соціального захисту;

— нескоординованість діяльності, а отже, жорстка конкуренція між майстрами у сегментах ринку певного виду продукції, натовість втрата інших ринкових ніш, звуження асортименту пропонованої продукції;

— проблеми із забезпеченням зміни поколінь народних майстрів та збереження традиційних технологій виробництва;

— ускладнення механізму надання статусу підприємства народних промислів та необхідність при цьому підтверджувати відповідність дизайну їхньої продукції визначеним стандартам;

— неврахування аксіологічного підходу у формуванні конкурентоспроможності продукції і самих осередків народних промислів.

Аналізуючи загальносвітові тенденції та ситуацію в Україні, уже сьогодні зрозуміло, що самотужки вирішити ці проблеми представники народних художніх промислів не можуть, а тому існує нагальна потреба розроблення системної державної та регіональної політики, що сприятиме ефективнішому розвитку осередків ремесел. І така політика повинна орієнтуватися на кілька рівнів забезпечення конкурентоспроможності народних промислів (рис. 3).

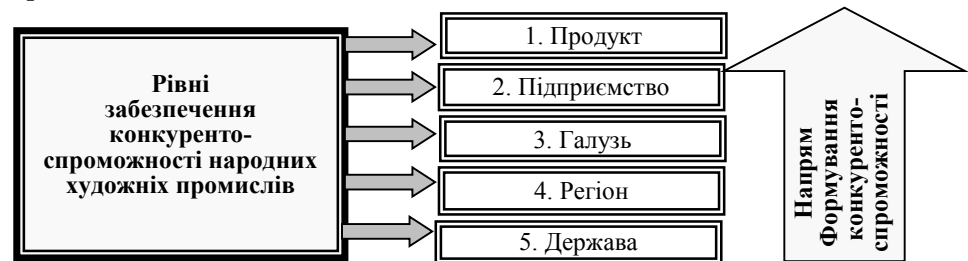

Рис. 3. Рівні формування конкурентоспроможності осередків народних художніх промислів

Необхідним є пошук та активізація тих чинників, які забезпечуватимуть конкурентні переваги на всіх цих рівнях. Для забезпечення розвитку осередків необхідною є пропозиція не тільки традиційних виробів народних ремесел. Пропонований продукт має

бути унікальним або складно копійованим, що може забезпечуватися за допомогою використання ексклюзивних:

— матеріалів (наприклад, рідкісні типи глини для керамічних ремесел, породи деревини – для різьбярства; льон, конопля, кропива, вовна рідкісних порід тварин як сировина для продукування текстильних виробів тощо);

— технологій (захист інтелектуальної власності, патентування унікальних технологій виробництва, збереження традиційних шкіль майстрів, таємниць виготовлення виробів; орієнтація на екологічнобезпечні технології, підвищення ергономічності продукції, використання місцевої сировини тощо);

— дизайну (виробництво лише традиційно дизайнованих виробів великими партіями не забезпечує захисту від наслідування виробниками інших країн. Тому необхідною є орієнтація на малосерійне та індивідуальне виробництво, постійний розвиток дизайну виробів, що може забезпечуватися завдяки розвитку системи етнодизайну та дизайн-освіти в межах осередків ремесел). Загалом розвиток етнодизайну є одним з основних чинників збереження національної ідентичності багатьох народів на сучасному етапі, і саме осередки народних ремесел є оптимальним середовищем для прогресу національної культури в умовах глобалізації;

— цінової політики (оскільки вітчизняні вироби народних ремесел найчастіше є неконкурентоспроможними порівняно з імпортованими аналогами саме за ціною, необхідним є вибір обґрунтованої індивідуальної цінової політики кожним окремим осередком та підприємством);

— механізмів промоцій і збуту (розроблення і впровадження агресивної промоційної політики щодо просування виробів осередків, формування ексклюзивних брендів, для популяризації яких доцільно запроваджувати систему маркування продукції, що підтверджує виробництво виробів саме в даному регіоні (наприклад, розроблення регіональних брендів народних ремесел та системи маркування на виробах, як-от «зроблено в ...»), для утилітарних виробів, кількість яких є обмеженою, можливим є використання аукціонів, схеми індивідуальних замовлень тощо);

— комплексності пропонованого продукту, коли споживачеві пропонуються не тільки вироби, але й супутні товари і послуги, які складно імітувати, що доцільно враховувати у формуванні концепцій розвитку туристичної галузі, яка задіюватиме потенціал народних художніх промислів. Наприклад, паралельно із придбанням виробів споживачеві можуть пропонуватися майстер-класи з виготовлення продукту, участь у розроб-

ленні дизайну, заготівлі сировини для продукування виробів, комплексна пропозиція єдиної системи вибору пропонованих товарів і послуг (наприклад, за дисконтними картками, членськими посвідченнями тематичних клубів тощо).

Сьогодні доводиться констатувати, що більшість народних ремесел в Україні продовжують своє існування лише в межах осередків професійного мистецтва, які акумульовані у великих містах при провідних навчальних мистецьких закладах [Київському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, Київській національній академії образотворчого мистецтва та архітектури, Львівській національній академії мистецтв, Львівському коледжі декоративного і ужиткового мистецтва ім. І. Труша, Рівненському гуманітарному університеті, Косівському інституті декоративного та прикладного мистецтва (Івано-Франківської обл.) тощо]. Натомість в історично сформованих осередках виробництва етновиробів «живі» традиції часто й далі занепадають, і однією з основних причин крім низької конкурентоспроможності виробів є брак дієвого організаційно-економічного забезпечення розвитку центрів народної творчості. Фактично більшість майстрів не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, не мають належної освіти та навичок організації бізнесу та діяльності на ринку загалом. Тому програми розвитку осередків ремесел повинні передбачати передусім механізми стимулювання підприємницької активності і формування народних промислів як культурної індустрії в межах держави. Проте планове фінансування в межах програм розвитку народних ремесел сьогодні спрямовується найчастіше на реалізацію разових проектів. Одержувачами допомоги в межах реалізовуваних програм не можуть бути ані суб'єкти підприємництва, ані державні чи муніципальні освітні заклади, ані органи місцевої влади, а тому найчастіше фінансування одержують громадські організації, які мають лише опосередкований стосунок до діяльності осередків народної творчості.

Незважаючи на наявні проблеми, окремі осередки народних ремесел в Україні протягом останніх років починають активно відроджуватися. Серед текстильних ремесел розвиваються центри ліжникарства в Косівському районі (Івано-Франківська обл.), килимарський промисел у м. Решетилівка (Полтавська обл.), м. Глиняни (Львівська обл.), вишивання в м. Кролевець (Сумська обл.); гончарство активно розвивається в с. Опішне (Полтавська обл.), Косівському районі, писанкарство – на Прикарпатті, у Карпатському регіоні, Закарпатті тощо.

Позитивним є використання зарубіжного досвіду розвитку народних промислів на території України, зокрема, формуван-

ня творчих кластерів на базі осередків ремесел. На сьогодні зареєстровані кластерні ініціативи щодо формування таких кластерів:

1. Кластер «Сузір'я» (Івано-Франківська обл.) об'єднав на території області окремих народних майстрів ліжникарства та стимулює розвиток цього промислу. У 2005 р. кластер «Сузір'я» став переможцем Всеукраїнського конкурсу на право одержання знаку екологічного маркування «Екологічно чисто та безпечно»¹.

2. Кластер сільського туризму «Оберіг» (с. Гриців, Хмельницька обл.) – пропонує програми зеленого туризму, екскурсії до музею художнього училища, де репрезентовані праці народних майстрів. Однак виробничої діяльності народних ремесел кластер не передбачає².

3. Туристичний кластер «Славутич» (Київська обл.) – спеціалізується на екстремальному туризмі у зоні відчуження Чорнобильської АС в межах екскурсійних турів презентують зразки виробів народних промислів. Відродження виробництва ремесел програма діяльності не передбачає³.

4. Етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля» (проект) (Житомирська обл.) – передбачена спеціалізація на програмах етноісторичного, культурно-пізнавального, екологічного, спортивного та лікувально-оздоровчого туризму, у тому числі з комплексним задіянням потенціалу народних ремесел⁴.

5. Інноваційно-технологічний кластер з питань розвитку сільських територій «Сорочинський ярмарок» (проект) (Полтавська обл.) – має на меті популяризацію продукції народних художніх промислів і активізацію виробництва⁵.

6. Кластер «Гоголівські місця Полтавщини» (проект) (Полтавська обл.) – діяльність передбачає виготовлення сувенірної продукції, популяризацію надбань народних ремесел регіону в межах туристичного маршруту «Гоголем оспівана земля»⁶.

¹ Кластер народних художніх промислів «Сузір'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klaster.if.ua>.

² Офіційний сайт кластера «Оберіг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oberig.km.ua>.

³ Славутицька міська громадська організація «Туристичний кластер «Славутич» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.investing.org.ua>.

⁴ Костиця М. М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика / етноісторичний туристичний кластер «Древлянська земля» / ред. С. Ходанівський, Ю. Цалко ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2006. – 194 с.

⁵ Інноваційно-технологічний кластер з питань розвитку сільських територій «Сорочинський ярмарок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yarmarok.poltava.ua/cluster/>

⁶ Проект створення туристично-рекреаційного кластера «Гоголівські місця Полтавщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.pl.ua>.

7. Міжрегіональний кластер народних текстильних промислів «Екологічний ракурс» (проект) (м. Глиняни, Львівська обл.), с. Яворів (Івано-Франківська обл.), м. Богуслав (Київська обл.), м. Решетилівка (Полтавська обл.) – завданням є комплексне використання потенціалу текстильних ремесел для забезпечення регіонального розвитку і формування конкурентних переваг територій. Передбачене відродження виробництва виробів текстильних ремесел, суміжних галузей, активізація освітньої та туристичної діяльності.

Оскільки кластер як організаційна форма діяльності суб'єктів підприємництва в Україні досі не зареєстрований, статистичних показників результатів функціонування аналізованих кластерів фактично немає. Також бракує системних оцінок впливу перелічених проектів кластерів на розвиток регіону.

Одним з перспективних проектів, продовженням якого є формування кластера на базі народних текстильних ремесел України, є Міжнародний довготерміновий етномистецький проект «Екологічний ракурс» (започаткований 1998 року), метою якого є збереження і розвиток традиційних ремесел¹. Діяльність проекту протягом 13 років стала фактично етапом мобілізації зусиль формування кластера, структурно-логічна схема організаційно-економічного забезпечення якого наведена на рис. 3.

На даному етапі розроблено концепцію та програму розвитку кластера до 2015 року і визначено основні пріоритети його діяльності. Головною метою об'єднання є використання потенціалу осередків народних ремесел для стимулювання регіонального розвитку, підвищення рівня життя населення, одержання синергетичного ефекту всіма його учасниками, налагодження співпраці та просування пропонуваного продукту в межах держави та на міжнародному рівні.

Позитивний ефект реалізованих заходів щодо ініціювання та налагодження діяльності кластера можна оцінити вже на даному етапі. Найперше налагоджена співпраця та високий рівень довіри між більшістю його потенційних учасників і партнерів, сформовано асортиментну політику осередків, у технологічні процеси запроваджено низку інновацій, акумульовано творчі людські ресурси, налагоджено співпрацю між представниками осередків (народними майстрами, органами влади), навчальними закладами, які готують фахівців для збереження традиційних способів виробництва продукції народних промислів, школами, молодіжними просвітницькими організаціями, туристичними компаніями, культурними індустріями багатьох великих міст, де репрезентують і збувають продукцію осередків, тощо.

¹ Автор статті з 2000 р. є координатором Міжнародного довготермінового етномистецького проекту «Екологічний ракурс».

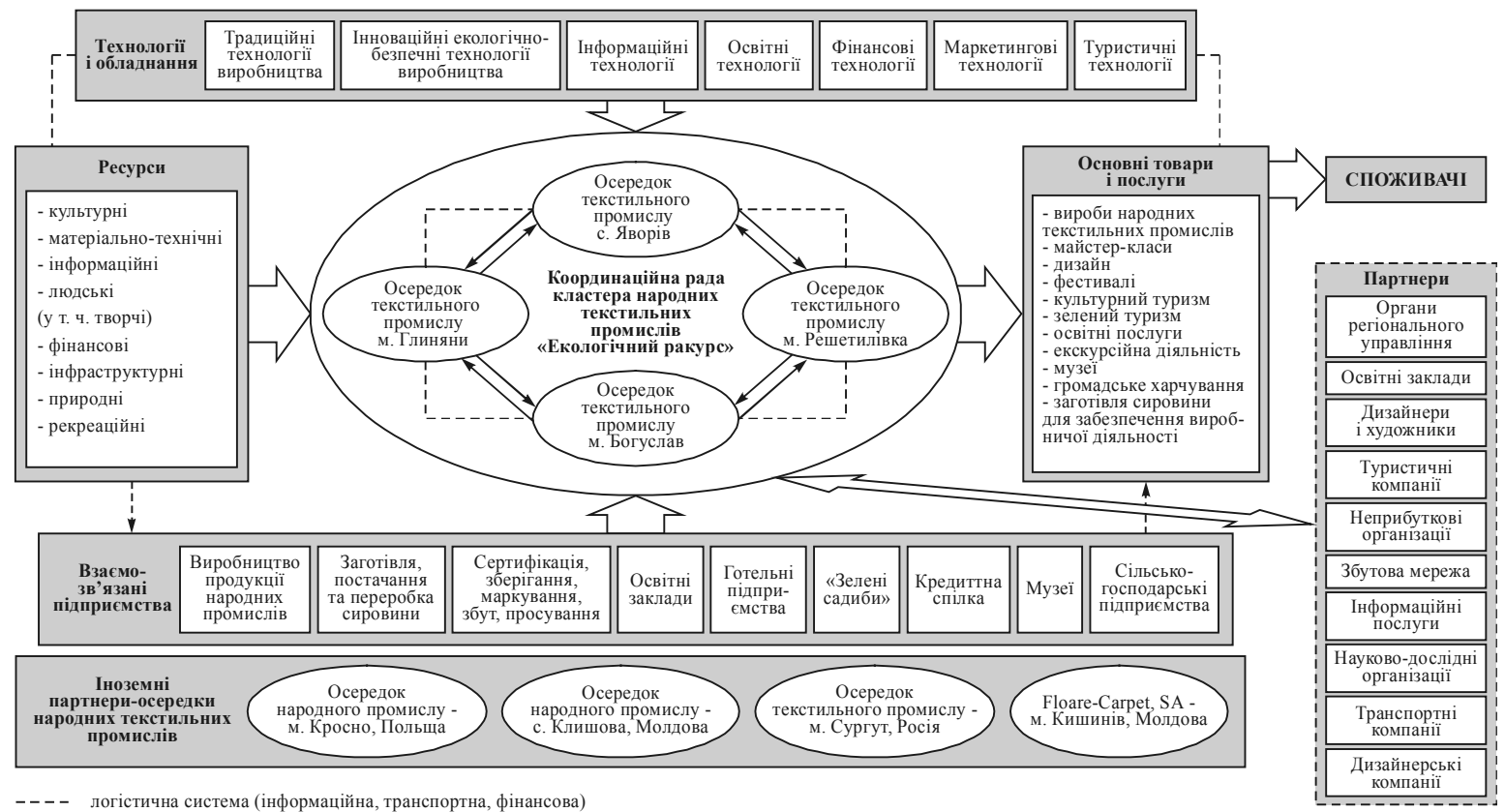

Рис. 4. Структурно-логічна схема організаційно-економічного забезпечення формування міжрегіонального кластера народних текстильних промислів «Екологічний ракурс»

Одним з основних завдань створення кластера «Екологічний ракурс» є забезпечення синергетичного ефекту для його учасників, досягнення якого дає можливість забезпечити:

- дифузію знань у кластері (постійна взаємна співпраця народних майстрів, педагогів, митців, науковців, підприємців не тільки забезпечує високу ефективність усього ланцюга створення валової доданої вартості, а й сприяє інтенсифікації інноваційної активності);

- акумулювання творчого потенціалу на перефірійних територіях, який був у ХХ ст. одним з основних чинників формування конкурентних переваг і забезпечення прогресу, налагодження співпраці і довіри;

- нарощування обсягів виробництва та доходів компаній, які є учасниками об'єднання (історично сформована територіально локалізована схема «сировина – виробництво – людські ресурси» дає змогу забезпечити повний цикл виробництва на території осередків та комплексно задіяти наявні ресурси регіону);

- розвиток, розбудова та спільне використання інфраструктурних об'єктів (інформаційна, транспортна, фінансова інфраструктура);

- зниження трансакційних витрат;

- комплексне забезпечення конкурентоспроможності осередків ремесел та регіону загалом на міжнародному рівні (зростання рівня зайнятості та рівня добробуту населення загалом, розвиток нових напрямів підприємництва, інноваційної діяльності, збереження і розвиток культурно-творчого потенціалу, нарощування валового регіонального продукту, залучення інвестицій, розвиток інфраструктури, поліпшення якості формальних і неформальних інституцій).

Реалізація Міжнародного довготермінового етномистецького проекту «Екологічний ракурс» у 1998–2010 роках забезпечило формування всіх необхідних передумов для створення кластера на базі осередків текстильних промислів. З огляду на те, що протягом усього періоду проект реалізовувався на базі с. Яворів Івано-Франківської області, найбільш відчутні результати одержані саме в цьому центрі текстильних ремесел. На сьогодні осередок ліжникарства с. Яворів – це не тільки центр народної творчості, адже крім традиційної продукції (ліжникових виробів) осередок пропонує:

- майстер-класи з ліжникарства (усі, хто бажає, можуть прийти до с. Яворів, проживаючи у хатах народних майстрів, навчитися виготовляти ліжники);

- зелений туризм (значні рекреаційні ресурси регіону: гори, річка, гриби, ягоди, дикі та свійські тварини тощо – дають мож-

ливість мешканцям міст відпочити, ознайомитися з життєдіяльністю села, продемонструвати дітям свійських тварин, скуштувати традиційні гуцульські страви тощо);

— культурний туризм (Косівщина є центром гуцульської культури, тому значна кількість туристів приїжджає в цей регіон, щоб ознайомитися з гуцульськими традиціями та обрядами; на території регіону розміщуються багато музеїв, пам'яток історії, архітектури, мистецтва, тут знімали велику кількість відомих фільмів);

— лікувально-оздоровчий туризм (арт-терапія, спортивний туризм, гірськолижний курорт, мінеральні води та інші унікальні рекреаційні можливості);

— заготівля лікувальних трав, грибів, ягід, рослинних барвників для текстильних виробів (учасник проекту може сам узяти участь у заготівлі або скористатися послугами місцевого населення) тощо.

Аналогічні позитивні результати одержані і на базі осередку килимарського промислу у м. Глиняни Львівської області (2008–2010 рр.). Зокрема, зростає міжнародна активність регіональної влади та підприємництва, що сприяє як формуванню позитивного іміджу, так і розвитку співробітництва саме на рівні регіону. Завдяки довгостроковому проекту «Екологічний ракурс» налагодилася тісна співпраця народних майстрів з мистецькими, освітніми та науковими центрами України (Львівська національна академія мистецтв, Львівський коледж декоративного і ужиткового мистецтва ім. І. Труша, Київський державний інститут декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, Рівненський гуманітарний університет, Косівський інститут декоративного та прикладного мистецтва, Львівський національний музей ім. А. Шептицького, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою та ін.), а також з іноземними закладами [Краківська академія образотворчого мистецтва, Лодзька академія образотворчого мистецтва, Реставраційні майстерні Вавеля (м. Краків, Польща), «Музей людови» (м. Лодзь, Польща), Художній музей (м. Камінна Гура, Польща), Кунсткамера МАЕРАН (м. Санкт-Петербург, Росія), Сургутський коледж російської культури (м. Сургут, Росія), Міністерство освіти республіки Молдова, Центр міжнародних відносин «Перспектива» (м. Кишинів, Молдова), Придністровський державний університет ім. Т. Шевченка (м. Тирасполь, Молдова), митці та викладачі зі США, Німеччини, Канади, Угорщини, Польщі, Молдови, Румунії, Росії та ін.]. Протягом 1998–2008 рр. на пленері побу-

вали понад 100 іноземців, проведено понад 20 виставок за результатами пленерів за кордоном та понад 30 – в Україні. Крім популяризації народного мистецтва можна говорити про стійкий інтерес до осередків ліжникарського та килимарського промислу в с. Яворів та м. Глиняни з боку великої кількості українських та іноземних туристів, потік яких з року в рік зростає. Відповідно збільшуються обсяги реалізованої продукції, диверсифікуються джерела надходжень до бюджетів як окремих родин народних майстрів, так і осередків ремесел загалом.

На сьогодні завданням державної та регіональної влади є забезпечити активізацію тих чинників, які стимулювали б підприємницьку активність, налагодження співпраці між усіма учасниками технологічного процесу виробництва продукції та розвиток ринку продукту народних промислів. До пріоритетних напрямів активності державної та регіональної влади доцільно віднести:

- стимулювання попиту на продукцію народних промислів на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- збереження традицій осередків насамперед через систему освітніх закладів;
- сприяння в налагодженні офіційної підприємницької діяльності, консультаційні послуги;
- активізація спонсорської та меценатської підтримки;
- налагодження мережі забезпечення належного рівня якості та сертифікації продукції народних ремесел, формування позитивного іміджу творчих індустрій України за кордоном;
- забезпечення доступу представників осередків до безкоштовної мережі промоції і просування продукції передусім через використання інтернет-ресурсів;
- захист інтелектуальної власності місцевого виробника та розроблення механізмів усунення підробок з вітчизняного ринку;
- координація співпраці між усіма ланками, які забезпечують процес виробництва етнопродукції.

Для реалізації цих завдань необхідним є формування відповідної культурної політики як складової загальнодержавної політики розвитку, яка б тісно корелювала з національними пріоритетами. Оскільки ініціативи «знизу» щодо формування інституційної, зокрема нормативно-правової, бази розвитку народних художніх промислів в Україні сьогодні фактично немає, а динамічні політичні процеси протягом останніх років зумовлюють політичну та економічну нестабільність у державі, переорієнтацію векторів зовнішньої політики України, ухвалення базових законів щодо розвитку культури, у тому числі народних ремесел, у загальнодер-

жавному процесі для політичної еліти на даному етапі є другорядним завданням. Зважаючи на зниження активності офіційних органів влади щодо забезпечення розвитку соціокультурної сфери, значно ефективнішим може стати стимулювання цього процесу з боку громадських інституцій (неприбуткових організацій, діаспори).

Розвиток народних промислів для держави та окремих регіонів є важливим і може забезпечити формування базису регіональної конкурентоспроможності, оскільки:

- дає можливість зберігати культурну ідентичність територій та країни загалом, що є важливим чинником забезпечення національної ідентичності, розвитку культурного туризму та творчих індустрій як перспективної галузі економіки, є напрямом формування міжнародної спеціалізації та брендів регіонів в умовах глокалізації, які можуть розроблятися завдяки культурній специфіці територій;

- на відміну від більшості природних, культурні ресурси можна створювати, і осередки народних ремесел є тим середовищем, яке цьому оптимально сприяє;

- є культурною індустрією, де перспективно можна створювати значну кількість робочих місць, що є особливо актуальним для малих міст і сіл;

- ринок культурного продукту в Україні перебуває на стадії формування, але має значні перспективи щодо розвитку, особливо в тих регіонах, де занепадає промислове виробництво;

- розвиток осередків ремесел часто забезпечує поліпшення дизайну середовища, а отже, підвищує рівень привабливості територій для проживання, сприяє акумулюванню високоякісного людського потенціалу, є одним з найперспективніших напрямів ревіталізації територій, особливо депресивних, постіндустріальних зон;

- дає змогу акумулювати та комплексно задіювати регіональний потенціал, у тому числі використовуючи кластеризацію народних ремесел, що сприяє налагодженню співробітництва (між-регіонального, транскордонного, міжнародного), зокрема, у межах спільних програм збереження, популяризації та актуалізації культурних надбань, розвитку внутрішнього та зовнішнього ринку продукції народних промислів.

Загалом підсумуємо, що розвиток народних художніх промислів може стати одним із перспективних напрямів розвитку економіки окремих територій та держави в цілому, а також забезпечити формування тих унікальних конкурентних переваг, що сприятимуть регіональній та міжнародній спеціалізації регіону в умовах глокалізації.

Література

1. Competitiveness: The major economic policy challenge. Annual Report 2003 / ECORYS Holding BV. – Rotterdam: ECORYS Holding BV, Netherlands, 2003. – 20 p.
2. Соколенко С.І. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів / С.І. Соколенко // Матеріали IV національного форуму з питань регіонального розвитку «Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід». – м. Київ. – 12.11.2008 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sokolenko.com/category/clusters>
3. Verheugen G. European Clusters in global competition. / Gnter Verheugen // 4th Competitiveness Clusters Forum, 13th November 2008, 13th November 2008 – CICA, Sophia Antipolis, France [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.sophia-antipolis.org/ue2008/programme/programme2.pdf
4. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – Київ: Основи, 1998. – 534 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс. – МГУ ВШЭ, 2001. – 608 с.
6. Schwartz S. H. Mapping and interpreting cultural differences around the world / S. Schwartz, H. Vinken, J. Soeters, P. Ester (eds.) // Comparing Cultures: Dimensions of Culture in a Comparative Perspective, Brill. – 2004. – P. 43–73.
7. Baeker G. Creative City / Greg Baeker, Glen Murray. // Planning Framework. A Supporting Document to the Agenda for Prosperity: Prospectus for a Great City, 2008. – 47 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.toronto.ca/culture/pdf/creative-city-planning-framework-feb08.pdf>
8. Hawkes J. The fourth pillar of sustainability. Culture's and Local development / John Hawkes. – Melbourne: Cultural development Network, 2001. – 183 p.
9. Towards new strategies for culture in sustainable development // Culture counts. A Conference to Address the Financing, Resources and Economics of Culture in Sustainable Development / Florence, Italy, 4-7 October. – UNESCO, 1999 – 15 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/tools/fileretrieve/8ad7a99a.pdf>
10. Харрисон Л. Культура и экономическое развитие / Лоуренс Харрисон // In liberty – библиотека свободы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inliberty.ru/library/study/324/>
11. Andersson A. Creativity and regional development / Eke Andersson // Regional Science. – 2005. – Volume 56. – Issue 1. – P. 5–20.
12. Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas / John Howkins. – Penguin Global, 2002. – 288 p.
13. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: монографія / І.І.Ровенчак. – Львів: ЛНУ, 2008. – 240 с.
14. Андреев А.А. Комплексный подход в использовании исторического, культурного и природного наследия для развития туризма /

А. А. Андреев // Псковский регионологический журнал / Учредитель – Совет ректоров Псковской области; главный редактор В.Н. Лещиков. – 2007. – № 5. – Псков: ПГПУ. – С.94–97.

15. *Поливач К.А.* Методика дослідження характеру і ступеня впливу культурної спадщини на розвиток регіонів // Географія і сучасність: зб. наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова. – 2007. – Вип. 16. – С. 42–49.

16. *Мазуров Ю.Л.* Культура и культурная политика. Послесловие к Стокгольмской конференции по культуре и развитию / Ю. Л. Мазуров // Наследие и современность: информационный выпуск. – 1999. – № 7. – С. 22–29.

17. *Seppala P.* Navigating Culture: A road map to culture and development / Pekka Seppala, Arja Vainio-Mattila. – Ministry for Foreign Affairs, Department for International Development Cooperation. – Helsinki, Finland; Uusimaa Oy (2000). – 66 p.

18. *Caves R.* Creative Industries: Contracts Between Art and Commerce / R. Caves. – Harvard University Press, 2002. – 464 p.

19. Culture capital creation – inspiring the creative potential of Europe / European Commission, Leonardo da Vinci Programme, 2005. – 42 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culture-cap.com/CCC_Booklet_2005.pdf

20. *Berkes F.* Investing in cultural capital for sustainable use of natural capital / F. Berkes, C. Folks // Investing in natural capital. The ecological economics approach to sustainability / edited by Ann Mari Jansson, Monica Hammer, Carl Folks, Robert Costanza: foreword by Olaf Johanson. – Washington: Island press.

21. *Florida R.* The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life / Richard Florida. – N-Y.: Basic Books, 2002. – 434 p.

22. *Hesmondhalgh D.* The Cultural Industries [Second Edition] / David Hesmondhalgh. – Sage Publications Ltd, 2007. – 360 p.

23. *Cheng Sao-Wen.* Cultural goods creation, cultural capital formation, provision of cultural services and cultural atmosphere accumulation / Sao-Wen Cheng // Journal of Cultural Economics / Founder – Association for Cultural Economics International Accessibility; editors – Michael J. Rushton, Samuel Cameron. – 2006. – Volume 30. December. – № 4. – P. 263–286.

24. The «Economy of Culture in Europe» report [European Commission, 2006] The Economy of Culture in Europe / Study prepared by KEA, European Affairs for the European Commission, Directorate-General for Education and Culture, Brussels. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc873_en.htm

25. *Внукова Н.* Транскордонні кластери: закордонний та вітчизняний досвід / Наталія Внукова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inno.kharkov.ua/wp-content/uploads/2009/10/transkordonnd196-klasteri1.pdf>

26. *Mills K.* Clusters and Competitiveness: A New Federal Role for Stimulating Regional Economies. Metropolitan Policy Program /

K.Mills, E.Reynolds, A.Reamer. – Washington, DC: Brookings, 2008. – 369 p.

27. *Сутырин С.Ф.* Кластеры конкурентоспособности Финляндии / С.Ф.Сутырин, П.Н. Филиппов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2004. – Вып. 1 (№ 5). – С. 71–78.

28. *Doeringer P.* Business Strategy and cross-industry clusters / P.Doeringer, D. Tekla // Economic Development Quarterly. – 1995. – Vol. 9. – P. 225–237.

29. *Ketels Ch.* European Clusters. Structural Change in Europe – Innovative City and Business region / Ch.Ketels. – Boston MA: Harvard business school, 2008. – 136 p.

30. Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт / С.Ф. Пятинкин, Т.Н. Быкова. – Минск: Тесей, 2008. – 72. с.

31. *Мікула Н.А.* Транскордонні кластери / Н.А.Мікула, О.І. Пастернак // Регіональна економіка [Текст] : науково-практичний журнал / Засновник – Інститут регіональних досліджень НАН України; гол. редактор В.С. Кравців. – 2009. – № 2. – С. 228–229.

32. Мінрегіонбуд розробив Концепцію Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів // Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=241311794&cat_id=35884.

33. Бейдик О.О. Кластер сільського туризму і розвиток сільської громади / О.О. Бейдик, В.І. Новікова // Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості [Текст]: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (10-11 жовтня 2001 року) / М-во освіти і науки України; Держ. турист. адміністрація України; Київ. ун-т туризму та ін. – К. : Знання України, 2002. – 559 с.

34. Кластер народних художніх промислів «Сузір'я»: методика, коментар, поради [Текст] : [навч. посіб.] / І. Ткачук, С. Кропельницька, А. Петруняк ; Прикарпат. наук.-аналіт. центр, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2009. – 272 с.

35. *Дацко О.І.* Культура як чинник сталого розвитку регіонів: Європейський досвід / О.І. Дацко // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках ОЧЕС и ГУ-АМ: Сборник научных трудов. – Севастополь-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2009. – 856 с. – Т.1. – С. 224–230.

36. *Thomasian J.* Art and the culture: Using Arts and Culture to Stimulate State Economic Development [NGA Center for Best Practices]. – Washington : NGA Center for Best Practices, – 2008. – 43 с.

37. Cultural statistics: edition 2007 / edited by Michel Glaude, Jean-Louis Mercy; European Communities, EUROSTAT, 2007. – 192 p.

38. Creative Britain: New Talents for a New Economy is a strategy document for the Creative Industries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.culture.gov.uk/images/publications/CEPFeb2008.pdf

39. *Varbanova L.* Developing and Revitalizing Rural Communities Through Arts and Creativity: Europe / Lidia Varbanova. – Amsterdam : Laboratory for European Cultural Cooperation, Montreal: Centre for Intercultural and Social Development, 2009. – 46 p.

40. *Lynch R.L.* Americans for the Arts. Creative industries 2008. The 50 city report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.artsusa.org/pdf/information_services/creative_industries/CreativeIndustriesCityReport2008.pdf

41. Cultural mapping [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unescobkk.org/culture/our-projects/protection-of-endangered-and-minority-cultures/cultural-mapping/>

42. Creative. Competitive. Canada / An interview with the Honourable Stockwell Day, Canada's Minister of International Trade and Minister for the Asia-Pacific Gateway // Invest in Canada: go for gold. [2008-2009 edition]. – Toronto: Invest in Canada bureau; Foreign Affairs and International Trade Canada [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.investincanada.com

43. *Duxbury N.* Developing and Revitalizing Rural Communities Through Arts and Creativity / Nancy Duxbury, Heather Campbell, Centre for Policy Research on Culture and Communities Simon Fraser University March 2009. – 12 p.

44. Development of the Creative Industries in China // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cci.edu.au/projects/development-creative-industries-china>

45. Creative Industries Cluster Area // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bjpc.gov.cn/zhjh/jhbg/2007_jd/200702/t150719.htm

46. *Линднер П.* Креативные индустрии: от теоретических моделей к реальным проектам / Петер Линднер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hse.ru/org/hse/science/news/index.html>.

47. *Лендрі Ч.* Творення та оновлення: культурна політика і майбутнє міст / Чарлз Лендрі // Діалог. Культурна політика: міжнародний досвід, теорія, практика. – 2003. – Вип. 2. Культура і місто. – Липень-серпень. – К.: Інформ.-аналіт. центр «Демократія через культуру», 2003. – 66 с.

48. *Зеленцова Е.* Творческие индустрии и экспансия культуры / Елена Зеленцова Материалы семинара «Творческие индустрии и развитие культурной инфраструктуры современного города», Владивосток, 6-7 марта 2009 года // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.creativeindustries.ru>

49. *Энглен П.* «Subtopia»: опыт построения успешного творческого кластера в Швеции / Петер Энглен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.creativeindustries.ru/rus/researches_and_analytics/lecture_englen

50. *Klastry kreatywne – znak czasu, moda czy szansa? Przykłady praktyk ze...* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kongreskultury.pl/title,Klastry_kreatywne_moda_czy_szansa_Przyklady_praktyk_ze_swiata_,pid,39,oid,36,cid,6,fsid,30,fpage,1.html

51. *Литвин А.* Перспективы создания творческих кластеров в России / Анна Литвин // http://www.creativeindustries.ru/rus/researches_and_analytics/creative_industries_liktvin

52. Beijing Cultural and Creative Industry Promotion Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bjci.gov.cn/607/2008/04/23/41@10070.htm>

53. Craft cluster taking shape in Mysore / BS Reporter / Chennai / Mysore // business-standard. 2009, Nov 01, Sunday [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: <http://www.business-standard.com/india/news/craft-cluster-taking-shape-in-mysore/325715>

54. *Бакальчук В.О.* Роль культурних індустрій у формуванні національної ідентичності / В.О. Бакальчук / Розділ 3. Соціокультурні аспекти становлення української політичної нації // Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст]: [монографія] / Нац. ін-т стратегічних досліджень ; [за заг. ред. Ю. Г.Рубана]. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2007. – 538 с.

55. *Гриценко О.* Дослідження взаємодії центральної та регіональної влади в галузі культури та розробка пропозицій щодо вдосконалення партнерства держави, регіональних органів культури і «третього сектора» / О.Гриценко, В.Солодовник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.culturalstudies.in.ua/karpati/www/index2.html>

56. *Буценко О.* Культурна інновація України / Олександр Буценко // Модель 21: Творці змін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://model21.org.ua/files/cultinnovation-Ukraine.doc>

57. Основи Законодавства України про культуру (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 21. – С. 294.

58. *Дацко О. І.* Продукт у сфері культури: створення, формування потреби та соціальний ефект споживання / О.І. Дацко // Мистецтвознавчий автограф. – 2008. – № 2. – С.197–206.

59. *Буценко О.* Культура як капітал / Олександр Буценко // Дзєркало тижня. – 2004. – № 50 (525). – 11–17 груд.

60. *Dormer Peter.* The Culture of Craft: Status and Future (Studies in Design & Material Culture) / Peter Dormer. – Manchester: Manchester University, 1997. – 224 p.

61. *Griswold L.* New Handicraft: Processes and Projects / Lester Griswold, Kathleen Griswold Van Nostrand Reinhold Company; 10th Revised edition, 1974. – 462 p.

62. *Белашов О. Г.* Рекомендації щодо здійснення аналізу сучасного стану підприємств народних художніх промислів колишнього Укрхудожпрому. Аналітичний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/90274>

63. *Лелик М. Б.* До питання про народні художні промисли в Україні (оглядова довідка за матеріалами преси) 28 жовтня 2007 / М.Б. Лелик // Офіційний веб-сайт Міністерства культури і туризму» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/90274;jsessionid=4E2ACD2A743781B5B88F07105F57B793>

64. Чи зможуть народні промисли на півночі Донеччини стати підґрунтям для розвитку місцевого підприємництва? / Центр розвитку «Демократія через культуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://model21.org.ua/node/256>

65. *Ткачук І. Г.* Нові підходи у забезпеченні соціальної ефективності та конкурентоспроможності територіальних громад (на прикладі кластера народних художніх промислів «Сузір'я» / І.Г. Ткачук, С.О. Кропельницька // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – 2008. – Вип. 3. – С. 177–191.

66. *Семенова Г.А.* Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України /

Г.А.Семенова, О.С. Богма // Вісник економічної науки України. – 2006. – №1(9). – С. 127–133.

67. Мікула Н. А. Методологічні підходи до кластеризації осередків народних текстильних промислів / Н. А. Мікула, О. І. Дацко // Матеріали II Міжнародного науково-практичного семінару: Державно-приватне партнерство: інвестиції та регіональний розвиток. – Запоріжжя: ЗІЕІТ. – С. 97–105.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2010